
Bedyk Y. P.

Forms of resistance of the Ukrainian peasantry to the policy of "grain procurements" in 1930-1932.

The article deals the reasons of anti-Soviet uprisings in 1930–1933, analyzes the existing statistics of the number of organized «volynok» and rebellions. The emphasis is on the active and passive forms of resistance of the peasantry, the role of women in these uprisings was explored. Considerable attention is paid to "Volynka" as a characteristic form of resistance to collectivization. It is focused on the mass of the rebel movement in the Ukrainian SSR.

Keywords: collectivization, grain procurement, rebellion, "Volynka", Ukrainian women, DPU, Ukrainian SSR.

УДК 930.85 (477) 323.11«1930»

С.О. Білан

ДУХОВНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЕКСПЕРИМЕНТІВ ТА РЕПРЕСІЙ ПЕРЕДВОЄННОЇ ДОБИ

У статті розкрито характерні особливості ідейної боротьби у сфері культури та діяльності сільських закладів України впродовж 30-х рр. ХХ ст., коли держава офіційно переклала весь тягар соціально-побутових проблем на колгоспи, закріпивши в суспільній практиці пріоритети за матеріальною і виробничою сферою та відсунувши на другий план нематеріальну сферу – освіту, охорону здоров'я, мистецтво та культуру.

Ключові слова: тоталітарна держава, сільське населення, соціальні експерименти, духовне життя.

Особлива роль сільського господарства як постачальника сировини і споживача промислових товарів обумовлюється унікальним поєднанням в Україні сприятливих природно-кліматичних умов, вигідним геостратегічним положенням, наявністю величезного потенціалу харчових ресурсів, що в усі часи не втрачали своєї цінності. Проте, саме ці обставини зумовлювали бажання радянської та російської імперій не випускати зі свого складу Україну, безперешкодно користуватися її природними багатствами, денационалізувати й тримати в покорі населення.

Незважаючи на значну увагу вітчизняних істориків та іноземних учених до подій і процесів, пов'язаних із соціалістичними перетвореннями в українському селі, досі відкритими залишаються питання, відповіді на які потребують окремого комплексного дослідження. Переоцінка подій 1930-х років, що відбулася у зв'язку зі змінами ідейних засад і національним відродженням незалежної України, та швидке заповнення прогалін у політичній історії передвоєнної доби об'єктивно породжують потребу нових підходів до цього драматичного періоду.

Об'єктом якісно нового етапу в історіографічному осмисленні розвитку українського селянства, стали найрізноманітніші аспекти його соціально-економічного та національно-культурного життя. Серед праць сучасного періоду виділяються дослідження Ю. Борисова, В. Даниленка, Я. Мандрика, І. Романюка, М. Шитюка, в яких розкрито політичні, соціально-економічні та духовні аспекти колективізації, розкуркулення, голодомору, депортацій та репресій сільського населення України впродовж 30-х рр. ХХ ст. Значний інтерес представляють й дисертаційні роботи О. Акуніна, І. Біласа, Т. Вронської, М. Дорошка, О. Лукашевича, Я. Мандрика та В. Шарпатога. Однак, незважаючи на значну кількість праць, що прямо чи опосередковано торкаються обраної проблеми, у більшості з них вона висвітлюється фрагментарно.

Відтак, мета даної статті полягає в тому, щоб на основі критичного осмислення джерел і наукових публікацій всебічно розкрити соціальні основи національної самобутності українського селянства, ідейно-політичні причини їх руйнування сталінським тоталітарним режимом та деформації в національно-культурному, духовному житті сільського населення України.

Наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. радянська влада розгорнула наступ проти українського народу, його мови і культури, одним із важливіших джерелом яких протягом багатьох століть було українське селянство. Суцільна колективізація, масова організація колгоспів, експропріація майна заможних господарств та постійне виконання завдань хлібозаготівельного плану стали початком активної руйнації традиційного способу життя селянських родин, які виселяли, розкуркулювали, карали, заарештовували, репресували, в яких забирали худобу, реманент, зерно, особисті речі, руйнували господарські будівлі тощо.

Оголошена на листопадовому пленумі ЦК ВКП(б) в 1929 р. суцільна колективізація відбувалася на основі цілковитої ліквідації приватного землеволодіння українського селянства. На пленумі керівники УСРР зобов'язалися завершити колективізацію в Україні за рік-півтора, тому її почали здійснювати у прискореному режимі, особливо після виходу постанови ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 р. «Про темпи колективізації і заходи допомоги державному колгоспному будівництву». На території всієї країни створювалася мережа колгоспів і радгоспів, до яких завозили нову техніку, і традиційне індивідуальне селянське господарство змушене було відступити перед новими знаряддями виробництва.

На думку сталінського керівництва, вирішальною передумовою розвитку сільського господарства України та його технічної реконструкції у 30-х рр. ХХ ст., стало вирішення проблем підготовки кваліфікованих сільськогосподарських працівників та піднесення культурного рівня селянства.

Рішенням XVIII з'їзду ВКП(б) було визначено, що «розв'язання величезних завдань зміцнення і розвитку політичних, економічних та ідеологічних основ соціалістичного суспільства, неможливе без піднесення культури радянських людей і насамперед їх загальної освіти. Від культурного зростання населення у величезній мірі залежать піднесення продуктивних сил, прогрес техніки і організація виробництва, підвищення громадської активності працівників та комуністична перебудова побуту [3, с. 314].

Тисячі селян, різних за своїм життєвим досвідом, перш за все, проходили школу соціалістичного виховання. Сільськогосподарська артіль вважалась «школою комунізму та соціалістичного господарювання, управління і суспільно-політичного виховання колгоспного селянства», яка у розумінні сталінського керівництва «сприяла вихованню селян у душі високої соціалістичної свідомості, розуміння священного обов'язку охороняти і зміцнювати суспільну власність, звільняла їх від приватно-власницьких схильностей і нагромаджувала колективістські навички та організаційний досвід в застосуванні колективних методів роботи у галузі сільського господарства [9, с. 8]. Однак, зрозуміло, що сама по собі колгоспна форма господарювання не могла автоматично виробляти й прищеплювати людям нові, комуністичні риси, для цього необхідна була величезна ідейно-виховна робота партії, держави й громадських організацій.

В житті українського суспільства 1930-х рр. структури комуністичної партії займали особливе місце, що зумовлювалося її значенням. Перебравши на себе всі керівні функції в державі, більшовицька партія мала надзвичайно розгалужений апарат, який тримав під контролем фактично всі прояви суспільного життя, що передбачало концентрацію всієї влади в партійних комітетах всіх рівнів, в тому числі й сільських. Однак, партійно-державне керівництво дуже насторожено відносилось до селянства взагалі, і до українського – зокрема, що особливо яскраво простежувалась у ставленні до селян-комуністів та діяльності осередків комуністичної партії на селі.

Від самого початку існування комуністична партія розглядала селянство або як клас, що відмирав, або як дрібну буржуазію, яку необхідно перевиховувати, тому вимоги селянства розглядались нею завжди виключно під кутом зору їх відповідності

її інтересам. Одночасно і психологія селянства не визнавала більшості цінностей більшовизму, тому навіть селяни-комуністи часто були носіями настроїв, які вступали в протиріччя з планами партійної верхівки. Внаслідок цих обставин селяни складали дуже незначний відсоток серед членів партії, а в країні, де більшість населення складали сільські мешканці, це було дуже небезпечно для керівництва партії, яке з самого початку взяло курс на встановлення тоталітарного ладу, оскільки тоді з-під його ідеологічного контролю випадала більшість населення країни. Саме тому, політика партійної верхівки щодо селянства коливалась між двома протилежностями, з одного боку вона розуміла нагальну необхідність кількісно збільшити загін сільських комуністів, оскільки це був надійний шлях до контролю над селом, а з іншого намагалась не допустити скільки-небудь реального впливу цього загону на політику партії, особливо в селянському питанні. В свою чергу селянство нерідко відносилось до місцевого партійного осередку байдуже, скептично, а інколи й вороже. Значною мірою це було зумовлено тим, що діяльність як сільських активістів, так і комуністів та партійних осередків в цілому, була відірвана від селянської дійсності. Крім того, невдоволення селян викликав адміністративно-командний стиль і практична безкарність комуністів. Відповідно, в таких умовах режиму було вкрай важливо ідеологічно утвердитись на селі. Проте, освітній рівень сільських комуністів був надзвичайно низьким, деякі з них мали нижчу освіту, а більшість взагалі були неписьменними, тому у формуванні комуністичного світогляду сільських працівників впродовж 30-х рр. ХХ ст. взяли участь понад 750 тис. сільських лекторів, близько 60 % яких становили члени Всесоюзного товариства «Знання», які використовуючи різноманітні форми і методи політичної пропаганди (лекції, екскурсії, диспути, конференції, перегляди кінофільмів, діафільмів, виступи колективів художньої самодіяльності) знайомили колгоспників з основними зразками радянського мистецтва та його ідеології.

Дієвими факторами, що впливали на піднесення політичного рівня механізаторів стали хати-читальні, червоні куточки, клуби, бібліотеки, пересувні агітбригади та інші різноманітні форми політичної роботи та агітації. У центральних садибах МТС створювалися стаціонарні бібліотеки, а на тракторних бригадах – пересувні. Так, у доповідній записці профспілки МТС в ЦК ВКП(б) від 12 лютого 1934 р. зазначалось, що «більшість МТС вже мають бібліотеки, однак кількість книг в них різна. Зокрема, у 168 бібліотеках МТС УСРР кількість книжок коливається від 68 до 5 000» [4, арк. 38]. Сотні культпрацівників, частина яких вийшла із середовища механізаторів, проводили бесіди, влаштовували читання газет та концерти самодіяльності безпосередньо в полі.

За офіційною статистикою наприкінці 1934 р. 82,6 % профспілкових комітетів сільськогосподарських організацій вже мали червоні куточки, до яких було завезено газети та книги комуністичного спрямування [12, с. 48]. Однак, якщо наприкінці 1933 р. політвідділи МТС випускали 2 153 газети, які видавалися друкарським способом, то після ліквідації політвідділів свої газети зберегли лише великі МТС, оскільки великого поширення вони не набули.

У процесі агітаційної роботи культармійці намагались створити в уяві селянства певний господарсько-виробничий та культурно-побутовий тип колгоспного центру. «Старе село з його церквою на самому видному місці напіврозваленими хатами селян на задньому плані – починає зникати. На його місце приходить нове село з суспільно-господарськими будівлями, клубами, радіо, кіно, школами, бібліотеками і яслами, тракторами, комбайнами, молотарками, автомобілями ... Зникає протилежність між містом і селом. Місто перестає бути в очах селян центром їх експлуатації. Все міцнішим стає господарсько-культурний зв'язок між містом і селом ... Та й саме село тепер має свою промисловість у вигляді машинно-тракторних станцій, ремонт-

них майстерень, всякого роду промислових колгоспних підприємств, невеликих електростанцій тощо» [3, с. 124]. Однак, основною метою і результатом цих перетворень була активність колгоспного селянства, наявність сотень тисяч передовиків, новаторів і стахановців, які здійснювали технічну реконструкцію сільського господарства. Так, на заняттях, організованих культармійцями для селян, перш за все розглядалися звернення передових колгоспників із закликом боротися за високі врожаї, які ілюструвалися конкретними фактами з колгоспного життя і розповідали про досягнення інших господарств, переконливо доводячи необхідність посилення та активізації стахановського руху в галузі сільського господарства.

Агітбригади та бригади культармійців склалися з уповноважених НКВС, відряджених партійними та радянськими органами з районів, та з активістів із місцевого сільського населення, комсомольців, інколи вчителів, яких змушували брати участь у розкуркуленні односельців. Нерідко такі бригади присилали з інших сіл. Серед сільських активістів часто траплялися люди, які прагнули вислужитися перед керівництвом НКВС. Про жорстокість й агресивність одного з них свідчила О. Гаряча, жителька с. Молочне Київської області: «І. Дмитренко так прискіпувався до людей, що в нього аж сорочка не висихала [5, арк. 42]. Саме таких активістів місцеві органи КП(б)У охоче брали на службу. Крім того, до лав культармійців та сільських активістів через жадобу до чужого майна, помсту, фанатичне поклоніння вождям та особистий страх охоче зараховувалися особи із тих верств населення, які не мали авторитету в односельців, – ледарі, злодії, п'яниці. «Активістів», які здійснювали насильство над сільським населенням, люди називали по-різному: «комісари», «комуняки», «бригадири», «партійці», «душогуби», «відбирачі», «червоні бандити», «колективізатори» та ін.

Оскільки однією зі складових сільської культури була релігія, сталінське керівництво усвідомлювало, що без підриву засад релігійності упокорити селян буде неможливо, і тому руйнація української церкви стала одним із першочергових завдань комуністичної держави. Так, у червні 1928 р. ЦК КП(б)У ухвалив постанову «Про релігійний рух та антирелігійну пропаганду», а в травні того ж року Народний комісаріат освіти скликав перший Всеукраїнський з'їзд безбожників, на якому було прийняте рішення про створення «Спілки войовничих безвірників» [8, с. 201].

Наступним кроком радянської влади у боротьбі з релігією була поправка до статті 19 Конституції СРСР, внесена 22 травня 1929 р., де замість «свободи релігійної та антирелігійної пропаганди» проголошувалася «свобода релігійного поклоніння та антирелігійної пропаганди» [8, с. 203].

Впродовж 1929 р., що став апогеєм широкомасштабної антирелігійної кампанії на території всієї України, було ухвалено низку постанов, якими розпочато «вирішальний штурм» релігії та віруючих осіб. Оскільки церква, поряд із родиною, була фактично єдиним механізмом збереження та передачі духовних цінностей, комуністична влада поспішала дискредитувати духівництво і церкву. Так, постановою від 8 квітня 1929 р. заборонялося «організовувати особливе богослужіння або інші зустрічі для дітей, молоді та жінок, або загальні релігійні зібрання з метою вивчення Біблії, літератури, та ремесла, а також організовувати екскурсії або дитячі майданчики, створювати бібліотеки, читальні кімнати, надавати медичну допомогу» [2, с. 274].

В кампанії антирелігійних репресій, як свідчить витяг з протоколу № 48-411 засідання секретаріату ЦК ВКП(б) від 11 березня 1930 р., найпершим завданням було нищення храмів як матеріальних символів релігії [9, с. 271]. Церкви, переважно дерев'яні, почали розбирати на дошки для колгоспних будівель, а кам'яні руйнували під різними надуманими приводами, навіть такими примітивними, як, наприклад, «не вписується в проект нового будівництва». Церковне майно та начиння практично завжди спалювалося. Деякі селяни та служники релігійного культу забирали елементи

церковного начиння (чаші, хрести, образи) додому та переховували, сподіваючись на повернення церков. На початку 1930-х рр. були розграбовані та демонтовані всі храми духовності, сплюндровані цвинтарі біля них (сільські активісти шукали в могилах золото), а на місці поруйнованих церков ставили пам'ятники Й. Сталіну, перейменовуючи вулиці, села, райони.

У першій половині 1930-х рр. незруйнованих церков залишилися одиниці. Більшість храмів перетворювали на клуби, хати-читальні, школи, зерносховища, склади, школи, ясла, профілактичні та лікувальні установи. Так, за один лише 1933 р. 55 тис. населених пунктів за рахунок церков мали 9 825 клубів, сільбудів і хат-читалень, тобто один клуб чи хата-читальня припадали на 6 сіл і селищ. Очевидці стверджують, що молодь насильно змушували відвідувати клуби: «... гнали дівчат і примушували танцювати в церкві» [1, с. 147]. У розграбованих храмах створювалися також колбуди – будинки колективіста. Не лише священників, а й всіх, хто був пов'язаний із церквою, більшовицька влада невідступно переслідувала. Часописи того періоду друкували великі переліки людей, які зрікалися своїх батьків-священників, розриваючи найсвятіші зв'язки батьків і дітей. Нерідко селян, які виступали на захист церкви чи священника, також заарештовували або виселяли.

Посилилися кампанії проти народних та релігійних свят, які завжди були засобом стабілізації держави та інститутом соціалізації людини. Вже на початку 1930-х рр. їх практично не відзначали, адже головними постулатами більшовицької влади стало подолання старих традицій, звичок, «забобонів» з метою залучення селян до державного і господарського будівництва, оскільки для того, щоб виховати нову радянську людину та змусити її працювати без матеріального заохочення, керівництво ВКП(б) та КП(б)У перш за все почало різко виступати проти релігії, несумісної з догмами марксизму-ленінізму. Саме, тому у боротьбі з церквою партійні ідеологи широко застосовували оголошення релігійних свят робочими днями. Так, другий день Великодня в УРСР було оголошено робочим днем. Крім того, широко практикувала партія перенесення дати одержання зарплати з передсвяткових днів на післясвяткові, позбавляючи, таким чином, працівників грошей для святкування релігійних свят. Руйнація селянської культури супроводжувалася і нищенням багатьох релігійних вірувань та ритуалів, а відсутність різних компонентів святково-обрядової культури в свою чергу порушувала цілісну систему традиційно-побутової культури українців.

Особливого розмаху у 1930-х рр. антирелігійна пропаганда набула у школах шляхом поширення літературних творів на відповідну тематику. Офіційно це було впроваджено ще постановою РНК УСРР «Про стан та перспективи культурного будівництва» від 15 травня 1929 р. Так, з метою насильницького викорінення традицій і звичаїв селянської культури із свідомості юного покоління напередодні найбільших релігійних свят у школах широко проводилися антиріздвяні та антивеликодні літературні кампанії. Крім того, антивеликодня кампанія вимагала від вчителів заповнити останній тиждень перед святом антирелігійними виставами, кінофільмами, карнавалами, вечірками, декламаціями, приуроченими нібито до святкування Першого травня. У Страсний Четвер, Страсну П'ятниця і Страсну Суботу необхідно було організувати роботу в полі, провести вечірки та добитися, аби батьки не перешкоджали дітям відвідувати школу в ці дні. У випадку, коли релігійні свята припадали на вихідні, вчителі заздалегідь організовували масові екскурсії школярів у колгосп, музей, ветеринарний пункт та ін. Такого ж агресивного характеру набули й антиріздвяні кампанії. У навчальних закладах проводилися антирелігійні виступи, доповіді міліції на тему «Як в різдвяні дні збільшилася кількість злочинів», дітей спонукали вдома впливати на віруючих батьків.

Скасовані церковні свята комуністичні ідеологи замінювали новими, «революційними» і використовували їх для здійснення ідеологічного впливу на свідомість

працівників та морального стимулювання їх мало оплачуваної праці. В дні святкування радянських торжеств тоталітарна держава організовувала демонстрації трудящих, а місцеві партійні та комсомольські органи забезпечували їх оркестрами, агітбригадами, а також гаслами та плакатами, що, як правило, закликали працівників до «боротьби за зниження собівартості та до підвищення продуктивності праці». Брати участь у цих демонстраціях мали всі трудящі, особливо передовики виробництва, за відмову прийти на демонстрацію їх суворо карали. Напередодні та під час радянських свят обов'язково влаштовувалися збори, на яких присутнім всіляко доводили необхідність гарно працювати, не вимагаючи від держави за це матеріальних благ. Однак, святкових днів не вистачало для ідеологічної обробки свідомості селян, тому партійні органи стали скликати різні з'їзди і зльоти ударників, метою яких було переконати працівників у необхідності краще працювати.

Одним із методів нищення селянської культури була політика більшовицької влади, спрямована на те, щоб змусити селян творити так звану «народну культуру» наперед заданого змісту. Одним із багатьох запроваджених радянських свят було Першотравня, головними завданнями підготовки до якого стало збільшення виробництва продукції шляхом соціалістичних змагань, боротьба за подальше зростання колгоспів та підвищення культурно-політичного рівня населення. Одним із подібних нововведених у 1932 р. свят став Міжнародний комуністичний день 8 Березня, який мав на меті втягнення жінок до колгоспу та різних громадських організацій.

Політично-господарський характер мало «свято врожаю та колективізації» (обжинки), з підтекстом «рішучої боротьби проти куркульсько-попівської агітації». Плани проведення цього свята розроблялися за спеціальними інструкціями, головною ідеєю яких була «організація ентузіазму та енергії мас на здійснення чергових завдань соціалістичної реконструкції сільського господарства» [11, арк. 44].

Тоталітарний режим нав'язував тематику свят, і тут же оголошував їх єдиними справді народними. Так, у грудні 1938 р., в УДБ УНКВС від вчителів Немирівської середньої школи у Вінницькій області надійшли повідомлення «про ряд антирадянських проявів серед дітей репресованих ворогів народу» [13, арк. 9]. Зокрема, було встановлено, що в результаті антирадянської агітації майже всі учні десятого класу не з'явилися на демонстрацію в день святкування жовтневих урочистостей. В результаті перевірки було встановлено, що антирадянські прояви серед дітей цієї школи носять систематичний і організований характер, що стало підставою для припущення наявності у школі антирадянського угруповання. Найбільш активними учасниками та керівниками цієї антирадянської терористичної підпільної групи молоді стали А. Кедик (походив з родини колишнього власника млина, репресованого в 1937 р. за «контрреволюційну діяльність») та І. Чорний (син засудженого «учасника антирадянської повстанської організації»), які зривали політико-виховну роботу, організовували страйки, спотворювали і рвали портрети керівників ВКП(б), а також агітували «мстити» радянській владі за репресії рідних.

Більшість працівників шкіл та клубів були партійцями, які продукували і часто підживлювали негативні суспільні явища і вчинки, які нівечили духовне життя українського народу. Одним із них були доноси та наклепи, які стали новоствореною, ганебною формою комуністичної етики, що освячувалися державними актами і стимулювалися на всіх рівнях управління радянським суспільством. В атмосфері терору, постійного стеження і загальної підозрливості донос вважався актом громадянської зрілості. Доноси переставали вважатися чимось ганебним, а навпаки – пропагувалися та нав'язувалися владою як патріотичні вчинки.

Масове поширення доносів не могло не вплинути на психічний стан селянства, оскільки породжувало пригніченість, дратівливість, розлюченість, відчай, приреченість. Радянська влада застосовувала цілий ряд заходів, які призводили до мораль-

ного занепаду суспільства. Невідступне почуття страху змушувало селян порушувати найсвятіше – родинні зв'язки та доносити на членів своєї сім'ї – батьків, чоловіка, дружину. Зокрема, дітей навчали доносити на своїх батьків, повідомляти, про що ті розмовляють вдома, про їх контрреволюційні вчинки, прищеплюючи дітям ще змалку «смак» до наклепів, доносів і підслуховувань. Зокрема, створюючи піонерські дозори для охорони врожаю, як слушно зазначив історик Б.Ткаченко, радянська влада «покалічила таким вартуванням (на охорону поля виходили цілими загонами, з барабанним боєм, піснями) чимало дитячих душ» [14, с. 14]. Вона диктувала українцям свою мораль, волю і свій надто низький інтелектуальний рівень. Сталінська система, застосовуючи жорстокі репресії в українських селах, деморалізувала суспільство, створила гнітючу атмосферу доносів і постійного страху, який вкарбувався у людську свідомість, перетворивши селян на впокорених і німих рабів, якими вони залишалися тривалий час. Таким чином, залякуючи людей, вона примушувала мовчати. Виявлення найменшого невдоволення було небезпечним. Будь-яке слово, сказане всупереч більшовицькій політиці розорення та нищення села, каралось надзвичайно жорстко, а будь-яке негативне висловлювання про Й. Сталіна ставало для селян виразом – виселення, відправлення до концтаборів, розкуркулення.

Певною мірою виконували свої функції у справі організації і проведенні дозвілля селян, зокрема клуби молоді та бібліотеки. Оскільки завданням комуністичної влади стало формування у молодого покоління атеїзму та антирелігійного цинізму, під час релігійних свят у новостворених культосвітніх закладах проводилися різні антирелігійні бесіди, лекції, вистави. Такі «лекції» звичайно не містили жодних наукових обґрунтувань, а зводились до брутально-лайливого висміювання божих законів та релігійних звичаїв народу. Вони в основному виконували відведену їм тодішньою тоталітарною системою роль – бути центрами комуністичної ідеології та агітації за колгоспний лад, антирелігійної та антицерковної діяльності, пропаганди нової радянської обрядовості. Це знижувало їх культурно-освітню роль, відштовхуючи значну частину населення, яка не розірвала стосунки з церквою і негативно ставилася до антирелігійної агітації.

Негативно позначалася на роботі та ролі сільських культурно-освітніх закладів й їх надзвичайно слабка матеріальна база. Більшість із закладів розміщувалися у хатах розкуркулених селян та церквах, не були укомплектовані спеціалістами, не мали меблів, обладнання, інструментів, а в зимовий період культурне життя на селі завмирало взагалі, адже клуби та бібліотеки забезпечувалися паливом, у кращому випадку, на 25–30 %. Крім того, в 3 372 селах республіки взагалі не було будь-яких культурно-освітніх закладів [6, арк. 73].

За третім п'ятирічним планом у сільській місцевості УРСР передбачалось довести кількість клубних закладів до 26 700, забезпечивши таким чином клубом кожен колгосп. У сільських клубах помітно збільшилась кількість прочитаних лекцій і доповідей на політичні, воєнні та антирелігійні теми.

Напередодні Другої світової війни в житті сільського населення з'явилися радіо, пошта та телефон. 90 % МТС вже наприкінці 1936 р. були радіофіковані. У досліджуваний період радіомовлення стало для ВКП(б) найнадійнішим засобом стимулювання праці робітників, бо через радіотрансляційні точки можна було проводити пропагандистську роботу серед великої кількості людей. З 1 січня 1929 р. чотири рази на день транслювалися випуски новин, а з квітня 1930 р. на радіостанції ВЦРПС готувалася щоденна передача «Година ударника», присвячена кращій організації праці та необхідності її інтенсифікації. Зміст радіопередач, а також їх редактори затверджувалися культурно-пропагандистськими відділами міських та районних партійних комітетів, тому слухачі з таких передач одержували дозовану інформацію, вигідну партії, яка головним чином прославляла ударну мало оплачувану працю як найвищий

ідеал, до якого мали прагнути всі трудящі України. Радіофікованими, як правило, були школа, клуб, сільська рада або контора колгоспу, в селянських оселях радіо було рідкістю.

Значно відставав від потреб сільських мешканців і рівень поштового та телефонного зв'язку. Поштові філії знаходилися в районних центрах та великих селах, у решту сіл кореспонденція доставлялася з великим запізненням, часто не доходила до адресатів. Нерідко в селах були відсутні поштові скриньки, виникали труднощі з придбанням конвертів та марок. Крім того, переважна більшість сільських поштових філій знаходились у малоприспособованих приміщеннях і були погано обладнаними. У 1939 р. телефонний зв'язок з райцентрами мали МТС, майже всі радгоспи, 74,1 % сільських рад та лише 16 % колгоспів [7, арк. 205]. Не зважаючи на те, що в основному це дозволяло районним владним структурам підтримувати зв'язок з більшістю сіл і забезпечувати оперативне централізоване керівництво, однак для пересічного селянина телефонний зв'язок був недоступний.

Отже, радянська система формувала «нову людину» шляхом заперечення накопичених століттями духовних і родинних цінностей народу. Будь-яка поведінка, що виходила за межі дозволеного тоталітарною ідеологією, вважалася «пережитками минулого». У той час, коли називати себе українцем було соромно, вживання поняття «радянська людина» активно заохочувалося. Молодь духовно зубожіла, що допомагало владі маніпулювати свідомістю підростаючого покоління. Комуністична влада всіма своїми діями налаштовувала дітей проти власних родин. Такі споконвічні чесноти українського народу, як людяність, взаємодопомога, шанобливе ставлення до старших, зневажалися й осуджувалися як схилення перед старим світом, захоплення минувшиною. Відбувалося ідеологічне зомбування і духовне покріпачення цілих поколінь, втрачався органічний, освячений віками зв'язок між ними. Із ментальності колгоспного селянства витравлювалися прадавні риси характеру українського народу: приязність, шанобливість, чуйність, доброзичливість. В українському селі поширювалися озлоблення, заздрість, пияцтво, неробство, підлабузництво, пристосуванство, лицемірство. Зазначені явища призводили до деформації традиційної української культури.

Суцільна колективізація та експропріація індивідуальних селянських господарств стали початком зламу усталеного укладу життя українських селян. Сталінський режим штучно розколов селянство за майновою ознакою, налаштувавши бідняків і середняків проти заможних та вмілих господарів, що започаткувало заздалегідь спланований і реалізований радянською владою системний процес нищення традиційної української культури та її носіїв – українського селянства. Впродовж 1930-х років українське селянство зазнало найбільших потрясінь, які кардинально вплинули на традиційну українську культуру та були катастрофічними за своїми наслідками, оскільки саме тоді почався процес нищівної руйнації традиційного способу життя українських селян.

1. *Бордюгов Г. А.* Некоторые проблемы культуры быта в конце 20-х – 30-е гг. / Г.А. Бордюгов // Духовный потенциал СССР накануне Великой Отечественной войны. Из истории советской культуры. 1917–1941.: Сб. статей, АН СССР, Ин-т истории СССР / Редкол.: Ю.С. Борисов (отв. ред.) и др. М., 1985. С. 130-148.
2. *Данилов В. П.* Дискуссия в западной прессе о голоде 1932–1933 гг. и «демографической катастрофе» 30–40-х в СССР / В.П. Данилов // Вопросы истории. 1988. № 3. С. 116-121.
3. XVIII съезд ВКП(б): Стенографический отчет. М.: Госполитиздат, 1939. 516 с.
4. Довідки, листи культпровідділу ЦК КП(б)У, списки профгруп сільських та промислових районів України (7 січня – 4 травня 1934 р.). Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (1917–1991 рр.). Оп. 16. Спр. 6212. 60 арк.
5. Довідки про політичні настрої в селах УРСР (1935 р.). Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 16. Секретаріат ГПУ-КДБ УРСР. Оп. 28. Спр. 18. 145 арк.

6. Доповідні записки, довідки, відомості культпропвідділу ЦК КП(б)У, обкомів и місткомів КП(б)У, Наркомпросу УРСР про будівництво клубних установ, театрів, цирків, будинків культури, демонстрації кінокартин. Протоколи засідань комісії з питань роботи Укрфільму, будівництва сільських кінотеатрів (9 березня 1939 р. – 21 грудня 1940 р.). Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (1917–1991 рр.). Оп. 20. Ч. IV. Спр. 6229. 91 арк.
7. Листи культпропвідділу ЦК ВКП(б), доповідні записки, відомості, витяги з протоколів засідань партійних, радянських органів, Наркомпросу УРСР про будівництво кінотеатрів, будинків культури, клубів, а також обговорення проблем культурно-масової роботи на селі, роботи радіо, телеграфу, телефонізації колгоспів (7 січня 1934 р. – 27 грудня 1940 р.). Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (1917–1991 рр.). Оп. 20. Ч. IV. Спр. 6458. 215 арк.
8. *Мандрик Я. І.* Культура українського села в період сталінізму. 1929–1938 рр. / Я.І. Мандрик. Івано-Франківськ: Івано-Франків. держ. техн. ун-т нафти і газу, 1998. 253 с.
9. *Нолл В.* Трансформація громадянського суспільства: Усна історія української селянської культури 1920–1930-х рр. / В. Нолл. К: Родовід, 1999. 560 с.
10. Примерный устав сельскохозяйственной артели, принятый Вторым всесоюзным съездом колхозников-ударников и утвержденный Советом народных комиссаров СССР и Центральным комитетом ВКП(б) 17 февраля 1935 г. М.: Сельхозгиз, 1935. 48 с.
11. Проекти постанов ЦК КП(б)У, доповідні листи партійних органів, Наркомату освіти УРСР про роботу сільських шкіл (4 лютого – 28 грудня 1935 р.). Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України (1917–1991 рр.). Оп. 16. Спр. 6223. 152 арк.
12. Социалистическое строительство СССР: Статистический ежегодник. М.: Изд-во ЦУНХУ Госплана СССР, 1935. 690 с.
13. Спецповідомлення та докладні записки про контрреволюційні прояви серед молоді (1939 р.). Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 16. Секретаріат ГПУ-КДБ УРСР. Оп. 28. Спр. 16. 144 арк.
14. *Ткаченко Б. І.* Терор голодом / Голодомор на Сумщині 1932–1933 / Б.І. Ткаченко. Суми: Ред.-вид. відділ обл. управління по пресі, 1993. С. 7-16.

References

1. *Bordvugov G. A.* Nekotorye problemy kul'tury byta v kontse 20-kh – 30-ve gg. / G.A. Bordvugov // Dukhovnyy potentsial SSSR nakanune Velikov Otechestvennoy vovny. Iz istorii sovetskoy kul'tury. 1917–1941.: Sb. statey, AN SSSR, In-t istorii SSSR / Redkol.: YU.S. Borisov (otv. red.) i dr. M., 1985. S. 130-148.
2. *Danilov V. P.* Diskussiya v zapadnoy presse o golode 1932–1933 gg. i «demograficheskoy katastrofe» 30–40-kh v SSSR / V.P. Danilov // Voprosy istorii. 1988. № 3. S. 116-121.
3. XVIII s'yezd VKP(b): Stenograficheskiy otchet. M.: Gospolitizdat, 1939. 516 s.
4. Dovidky. Lvstv kultproppiddilu TSK KP(b)U. spvskv profhrup silskvkh ta promvslvkh raioniv Ukrainy (7 sichnia – 4 travnia 1934 r.). Tsentralnyi derzhavnvy arkhiv hromadskvkh obvednan Ukrainy. F. 1. Tsentralnyi komitet Komunistychnoi partii Ukrainy (1917–1991 rr.). Op. 16. Spr. 6212. 60 ark.
5. Dovidky pro politychni nastroi v selakh URSR (1935 r.). Haluzevvi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy. F. 16. Sekretariat HPU-KDB URSR. Op. 28. Spr. 18. 145 ark.
6. Dopovidni zapvskv. dovidkv. vidomosti kultproppiddilu TSK KP(b)U. obkomiv v mistkomiv KP(b)U. Narkomprosu URSR pro budivnytstvo klubnykh ustanov. teatriv. tsyrkiv. budvnykh kulturv. demonstratsii kinokartyn. Protokoly zasidan komisii z pytan robotv Ukrfilmu, budivnytstva silskvkh kinoteatriv (9 bereznia 1939 r. – 21 hrudnia 1940 r.). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskvkh obiednan Ukrainy. F. 1. Tsentralnyi komitet Komunistychnoi partii Ukrainy (1917–1991 rr.). Op. 20. Ch. IV. Spr. 6229. 91 ark.
7. Lvstv kultproppiddilu TSK VKP(b). dopovidni zapvskv. vidomosti. vtvahv z protokoliv zasidan partivnykh. radvanskvkh orhaniv. Narkomprosu URSR pro budivnytstvo kinoteatriv. budvnykh kulturv. klubiv. a takozh obhovorennia problem kulturno-masovoi roboty na seli. robotv radio, telehradu. telefonizatsii kolhospiiv (7 sichnia 1934 r. – 27 hrudnia 1940 r.). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskvkh obiednan Ukrainy. F. 1. Tsentralnyi komitet Komunistychnoi partii Ukrainy (1917–1991 rr.). Op. 20. Ch. IV. Spr. 6458. 215 ark.
8. *Mandryk Ya. I.* Kultura ukrainskoho sela v period stalinizmu. 1929–1938 rr. / Ya.I. Mandryk. Ivano-Frankivsk: Ivano-Frankiv. derzh. tekhn. un-t nafty i hazu, 1998. 253 s.
9. *Noll V.* Transformatsiia hromadianskoho suspilstva: Uсна istoriia ukrainskoi selianskoi kultury 1920–1930-kh rr. / V. Noll. K: Rodovid, 1999. 560 s.

10. Primernvu ustav selskokhoziavstvennov arteli. prinvatvu Vtorvm vsesovuznym svezdom kolkhoznikov-udarnikov i utverzhdennvu Sovetom narodnykh komissarov SSSR i Tsentralnym komitetom VKP(b) 17 fevralia 1935 g. M.: Selkhozgiz, 1935. 48 s.
11. Proektv postanov TSK KP(b)U. dopovidni lvstv partiinvkh orhaniv. Narkomatu osvity URSSR pro robotu silskvykh shkil (4 liutoho – 28 hrudnia 1935 r.). Tsentralnyi derzhavnvi arkhiv hromadskvykh obiednan Ukrainy. F. 1. Tsentralnyi komitet Komunistychnoi partii Ukrainy (1917–1991 rr.). Op. 16. Spr. 6223. 152 ark.
12. Sotsialisticheskoe stroitelstvo SSSR: Statisticheskii yezhegodnik. M.: Izd-vo TSUNKHU Gosplana SSSR, 1935. 690 s.
13. Spetspovidomlennia ta dokladni zapysky pro kontrevoliutsiini proiavy sered molodi (1939 r.). Haluzevvi derzhavnvi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy. F. 16. Sekretariat HPU-KDB URSSR. Op. 28. Spr. 16. 144 ark.
14. Tkachenko B. I. Teror holodom / Holodomor na Sumshchyni 1932–1933 / B.I. Tkachenko. Sumy: Red.-vyd. viddil obl. upravlinnia po presi, 1993. S. 7-16.

Билан С. А.

Духовная жизнь украинского крестьянства в условиях социально-экономических экспериментов и репрессий предвоенной эпохи.

В статье раскрыты характерные особенности идейной борьбы в сфере культуры и деятельности сельских учреждений Украины в течение 30-х гг. XX века, когда государство официально перевело всю тяжесть социально-бытовых проблем на колхозы, закрепив в общественной практике приоритеты за материальной и производственной сферой и отодвинув на второй план нематериальную сферу – образование, здравоохранение, искусство и культуру.

Ключевые слова: тоталитарное государство, сельское население, социальные эксперименты, духовная жизнь.

Bilan S. A.

The spiritual life of the Ukrainian peasantry in the conditions of socio-economic experiments and repression of the pre-war era.

The article reveals the characteristic features of the ideological struggle in the sphere of culture and the activities of rural institutions of Ukraine during the 30-s years of the twentieth century, when the state officially transferred the entire burden of social problems to the collective farms, securing priorities in the social practice for the material and production spheres and pushing aside the immaterial sphere – education, public health, art and culture.

Keywords: totalitarian state, rural population, social experiments, spiritual life.

УДК 94:323.12(477)«1937/1938»

М.П. Жолоб

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ЕТНОСПІЛЬНОТ УКРАЇНИ В 1937 – 1938 РР.

Досліджуються репресивні заходи радянської влади відносно національних меншин України під час Великого терору 1937 – 1938 рр. Розкриваються особливості притягнення до кримінальної відповідальності осіб польської, єврейської та німецької національності. Названо види покарань, яких зазнали репресовані за відсутність лояльності до більшовицького режиму.

Ключові слова: національна меншина, репресії, Україна, сталінізм, Великий терор.

З легкої руки Й. Сталіна та його оточення в 1930-х рр. постало кілька категорій гаданих ворогів більшовицької влади. Чимало підозрілих у недостатній відданості «радянській батьківщині» постраждали лише внаслідок того, що були носіями певних національних ознак. Завдаючи ударів по уявним супротивникам, Й. Сталін застосовував виниклі після революції потужні важелі впливу та контролю. Величезну кількість невинних людей було розстріляно або ув'язнено. Вже давно час розглядати події Великого терору 1937 – 1938 рр. в Україні поряд з Голодомором як акт геноциду, причому не лише проти її титульної нації, а й етноспільнот, які здавна мешкали на українській землі.

Наступ на окремі національності в Україні відбувався хвилями, деякі пройшли із щонайбільшим розмахом і насильством, а деякі були помірніші. Найпершими